

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

Maarten van Bottenburg

Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen Het problematische imago van korfbal¹

"Het is fantastisch truttig, lekker Hollands burgerlijk, het ruikt een beetje naar spitskool met braadlappen."²

Meer dan enige andere sport is korfbal voorwerp van bespottig. Het openingscitaat maakt deel uit van een lange traditie van neerbuigendheid en hoon die teruggaat tot de begintijd van deze sport. In 1906 schreef de hoofdredacteur van één van de toonaangevende sportbladen: "Ouderen, onderwijzers bijvoorbeeld, krachtig gespierde mannen te zien korfballen, neemt ons niet kwalijk, maar wij vinden het een onbenullig gezicht. Het maakt op ons denzelfden indruk als 'n man met een baard op 'n bokkewagen" ('Minstreef', in: *De Sport*, 24 mei 1906). Vijfentachtig jaar later schreef opnieuw een columnist in een landelijk ochtendblad: "Korfbal is een heerlijke Hollandse bezigheid en omdat ooit wat verdwaasde zendelingen zoals Zwaansdijk de wereld in trokken om het Broekhuizen-evangelie te verkondigen, moeten nu arme zielen uit Nieuw-Guinea, Amerika en Taiwan deze absoluut a-motorische bezigheid in wereldkampioenschapsvorm beoefenen" (Mart Smeets, in: *Trouw*, 11 april 1991). Het waren niet slechts enkelingen die dergelijke schimpscheuten gaven. Ook "het gewone publiek, dat bijvoorbeeld voetbalwedstrijden bezocht en zich ook wel eens langs de korfbalijnen schaarde, was bepaald vijandig jegens het nieuwe spel" (korfbalpionier Heyboer, in: Van Driel 1963: 21).

Ondanks deze minachting groeide korfbal in Nederland uit tot een zeer populaire sport. In vergelijking met andere sporten nam het aantal korfballers vooral in de tweede helft van de jaren twintig sterk toe. Sindsdien heeft deze sport altijd tot de elf meest beoefende sporten behoord. Lange tijd was korfbal na voetbal de tweede teamsport van Nederland tot het, eind jaren zeventig en begin jaren tachtig, eerst door volleybal en vervolgens door hockey werd voorbijgestreefd. Maar nog altijd kennen het Koninklijk Nederlands Korfbal Verbond en de Nederlandse Dames Korfbal Bond samen meer dan 90.000 leden.

De kritieken lieten de korfballers niet onbewogen. In woord en daad reageerden zij met een gevoel van miskennis, ongenoegen, verzet, trots en minderwaardigheid. Enerzijds ludiek: provocerend reed rond 1910 'n man met een baard op 'n bokkewagen voor een feeststoet van korfballers uit (Broekhuysen 1927: 21-22). Anderzijds klagend en geërgerd: "Wat wij niet hebben is: succes!" schreef een voormalig korfbalbestuurder in 1977, "Wij hebben één van de mooiste sporten die er bestaan, maar wij groeien nauwelijks meer. Wij staan niet in de publieke belangstelling en de publiciteitsmedia stellen korfbal achter bij tal van sporten, die aanzienlijk minder doen aan jeugdwerk, jeugdopvoeding en andere juist zo nuttige zaken" (Wiering 1975: 77).

De kritieken maakten hen bijzonder gevoelig voor tekenen van zowel lof als verachting. Geen sportbond zal het predikaat 'Koninklijk' zo trots hebben ontvangen als de Nederlandse Korfbal Bond bij het 35-jarig bestaan. In één van de vele reacties en terugblikken op deze toewijzing omschreef de toenmalige voorzitter Wilson zijn gevoel als volgt: "Een gouden jaar, door de Koninklijke onderscheiding, die de Bond gewerd, door de erkenning vanwege het Hoogste Gezag in

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

de staat van de waarde van onze sport, van de belangrijkheid van ons aller arbeid, van de diensten voor de NKB aan de lichamelijke opvoeding van ons volk bewezen. Een gouden jaar, waarin ten slotte de schitterende beloning kwam van onverpoosd werken, van doorzetten, trots, miskennen en hoon" (geciteerd in: Bogers en Troost 1984: 46).

Wat zijn de oorzaken van dit problematische imago van korfbal? Wat zijn hiervan de gevolgen geweest voor de ontwikkeling van deze sport? En hoe hebben de korfbaliefhebbers op de neerbuigendheid en hoon gereageerd? Deze vragen staan in dit artikel centraal. De oorzaak van het problematische imago van korfbal is niet te achterhalen als alleen wordt gekeken naar de inherente, technische kenmerken van deze sport. Waar de korfbalfan in de spelregels een uitnodiging ziet tot samenspel, veelzijdigheid, intensieve lichaamsbeweging, snelheid en behendigheid,³ ziet de criticus dezelfde regels als oorzaak van een beperkt, slepend, saai en traag sportief verloop. De intrinsieke eigenschappen van sporten laten vele, tegenstrijdige en veranderlijke interpretaties en waarderingen toe.⁴ Om die verschillende lezingen te verklaren zal ik van een ander perspectief uitgaan en de intrinsieke kenmerken opvatten als een sociaal product en ontwikkelingen in de korfbalsport in verband brengen met bredere maatschappelijke tegenstellingen en ontwikkelingen.⁵

Het wijd verspreide, negatieve beeld dat van korfbal bestaat komt niet vanzelf, als een realiteit *sui generis*, uit deze sport naar voren. Evenmin laten de korfbaliefhebbers dit beeld op passieve wijze over zich heen komen. Integendeel, de betekenis van korfbal wordt door de betrokken mensen en groepen mensen onder steeds veranderende omstandigheden voortdurend geïnterpreteerd en geherïnterpreteerd (vgl. Baker 1989: 102). Deze interpretaties zijn steeds het gevolg van vergelijkingen, waarbij korfbal wordt afgezet tegen andere sporten.

Uit de bewoordingen en beelden waarmee korfbal in bovenstaande citaten wordt gekarakteriseerd, komen vier sociale tegenstellingen naar voren die bij deze vergelijkingen een cruciale rol spelen:⁶

- 1) internationaal/provinciaal (korfbal als Hollands);
- 2) grootsteeds/kleinburgerlijk (korfbal als burgerlijk);
- 3) mannelijk/vrouwelijk (korfbal als truttig, slap, week); en
- 4) modern/ouderwets (korfbal als niet van deze tijd - de bokkewagen, spitskool met braadlappen);

Zoals ik zal laten zien is niet alleen de neerbuigendheid en hoon van de critici het resultaat van vergelijking op grond van deze tegenstellingen. Hetzelfde geldt ook voor de culturele identiteit die korfballers en korfbalsters aan de beoefening van hun sport ontleen. Beide groepen kennen - in reactie op elkaar - op selectieve wijze verschillende betekenissen aan korfbal toe (vgl. Ewing 1990).

Ik zal mijn analyse ordenen aan de hand van bovenstaande vier tegenstellingen. Het eerste punt zal aanleiding zijn om de nationale herkomst van korfbal te belichten, het tweede om de sociale achtergrond van korfbal te analyseren, het derde om aandacht te geven aan de *gender*-verhoudingen in deze gemengde sport en het vierde om in te gaan op de moderniteit van korfbal.

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

1. Internationaal/provinciaal

Verschillende sporten kennen een oorsprongsmythe: een bij name genoemd individu zou op een bekende plaats en een vastgesteld ogenblik de betreffende sport hebben ontworpen. In werkelijkheid ging het bij de meeste sporten om min of meer geleidelijk hervormde volksvermaken (Stokvis 1989: 23). Korfbal is echter, net als basketbal en volleybal, tot op zekere hoogte wel ontworpen.

De Nederlandse onderwijzer Nico Broekhuysen komt de eer toe de ontwerper te zijn, al was zijn creatie niet oorspronkelijk maar een variatie op reeds bestaande, basketbal-achtige sporten. Volgens eigen zeggen kwam Broekhuysen tot de ontwikkeling van korfbal door het volgen van een zomercursus in 1902 aan het beroemde opleidingsinstituut voor leraren en onderwijzers van August Abrahamson in het Zweedse Nääs. Daar kregen hij en andere cursisten van uiteenlopende nationaliteit (behalve Nederlanders ook Zweden, Noren, Denen, Engelsen, Amerikanen, Schotten, Fransen, Duitsers, Russen en een Bulgaar) de opdracht een 'gymnastisch balspel' te ontwerpen. Eén van de spelen die Broekhuysen tijdens deze cursus leerde kennen, werd händboll of ringböll genoemd (Broekhuysen 1927; Van Driel 1963: 14; Broers 1969: 15; Bogers en Troost 1984: 37).

Waarschijnlijk ging het daarbij om varianten van basketbal. Deze sport was in 1891 door James Naismith ontworpen. Hij was als sportleraar verbonden aan het Amerikaanse Springfield College, een opleidingscentrum van de YMCA. Om een aantal redenen ontwikkelden zich in Europa meerdere varianten die verschillende familiegelekenissen vertoonden met deze Amerikaanse sport. De Verenigde Staten lagen ver weg van Europa en kenden een relatief autonome modernisering. Sporten die aan de ene kant van de oceaan tot stand waren gekomen, ontwikkelden zich aan de andere kant van de oceaan op relatief autonome wijze verder. Dit gold in het bijzonder voor sporten die bij overname nog in een ontwikkelingsstadium van reglementering en organisatievorming verkeerden. Uit voetbal en rugby ontstond de *American football*-variant, uit het Engelse *rounders* kwam honkbal voort. In de omgekeerde richting ontwikkelden zich verschillende Europese varianten van het Amerikaanse basketbal. Aanvankelijk kende deze sport in de Verenigde Staten dertien weinig nauwkeurige en multi-interpretabele regels.⁷ Deze waren in het eerste decennium aan sterke veranderingen onderhevig. Tijdens de overname en beginfase van deze sport in Europa ontwikkelden zich verschillende varianten. Deze zelfstandige Europese ontwikkeling was mede mogelijk omdat het bij basketbal nog ontbrak aan een toezichhoudend orgaan dat voldoende autoriteit bezat om volledige overname van spelregels af te dwingen. Bovendien ontbrak het de Verenigde Staten nog aan de macht en het prestige die vooral na de Tweede Wereldoorlog veel Europeanen ertoe aanzette verschillende culturele producten uit dit land over te nemen. Pas na 1945 groeide het Amerikaanse basketbal in de meeste Europese landen uit tot een volwassen sport.

Korball, Netball, händboll, ringboll, korfbal en ringbal waren varianten van basketbal die in Duitsland, Zweden, Oostenrijk en Nederland vooral door leraren werden ontwikkeld. Afhankelijk van organisatievorming, standaardisering en verspreiding, groeiden deze varianten uit tot zelfstandige takken van sport. In 1896 werd basketbal geïntroduceerd in Duitsland. De turnleraar August Hermann leerde de regels van zijn zoon, een sportdirecteur in Boston, en voerde het onder de naam 'Korball' in op zijn gymnasium te Braunschweig. Tot 1921 onderging deze variant verscheidene spelregelveranderingen totdat een variant was ontstaan "das mit dem amerikanischen

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

Basketballspiel nur noch wenig gemein hatte" (John 1986: 109-110). Een turnleraar in Hannover ontwikkelde een andere variant, Netzbball, dat zowel overeenkomsten met Korbbball als met basketbal vertoonde (Ritterbach 1988: 19).

Dezelfde ontwikkelingen vonden in andere landen plaats. Deze waren niet geheel autonoom. Contacten zoals die te Nääs zorgden voor verspreiding en vermenging van verschillende bestaande varianten en voor de creatie van nieuwe sporten waarbij elementen werden ontleend aan reeds bestaande. Deze laatste ontwikkeling was kenmerkend voor korfbal. Na beëindiging van de cursus te Nääs introduceerden verschillende Nederlandse cursisten de balspelen die zij hadden leren kennen. In 1902 onderwezen de heren Vrij en Ulehake het in Bloemendaal aan hun leerlingen als ringbal. Het bleef hier vermoedelijk bij eenmalige gebeurtenissen. In Amsterdam waren de pogingen van Broekhuysen van meer duurzame aard. Hij ontwikkelde het spel in een eigen, aangepaste variant aan leerlingen van de Amsterdamse Nieuwe Schoolvereniging waaraan hij verbonden was (Broekhuysen 1927: 7-8). Daarmee speelde hij in op de toenemende verontwaardiging over de vermeende Nederlandse achterstand op het gebied van de lichamelijke opvoeding. In 1901 had een leraar Engels aan de Eerste Hoogere Burgerschool, J.C.G. Grasé, een artikel in *De Gids* over dit onderwerp gepubliceerd. Als secretaris van de Amsterdamsche Bond voor Lichamelijke Opvoeding (ABvLO) drong Grasé er bij Broekhuysen (die zich ook één van de "warme medestanders van den bekenden Engelschen leeraar" betoonde - Broekhuysen 1927: 7) op aan de regels van het nieuwe spel vast te leggen. Deze werden in 1902 gepubliceerd en uitgegeven door de ABvLO onder de titel 'Korfbal' als no. 1 van de serie *Spelregels*. Hierop volgden tot 1925 vijftien heruitgaven, veelal met wijzigingen. Korfbal werd ontwikkeld tot een zelfstandige tak van sport met een geheel eigen karakter, die volgens Broekhuysen door geen enkele oud-Nääs-cursist meer zou worden herkend (Broekhuysen 1927: 4-6, 9). Daarmee is korfbal één van de weinige sporten van Nederlandse herkomst die in internationaal competitieverband worden beoefend.

De verspreiding van gestandaardiseerde en georganiseerde sporten weerspiegelt ontwikkelingen in de internationale machtsverhoudingen. De meeste internationaal beoefende sporten zijn afkomstig uit landen die op het internationale toneel sinds 1850 een dominante rol hebben gespeeld: Engeland, de Verenigde Staten, Duitsland en Japan. Van de twintig meest verspreide sporten zijn er tegenwoordig acht afkomstig uit Engeland, twee uit Amerika, twee uit Duitsland, één uit Japan en één uit Frankrijk, terwijl de oorsprong van zes sporten niet tot één land te herleiden is (Van Bottenburg 1991: 1-7). Sporten die zich ontwikkelden in minder prestigieuze landen spraken veel minder aan en vonden buiten hun eigen land nauwelijks navolging.

Ingeklemd tussen twee grootmachten werd Nederland eind negentiende en begin twintigste eeuw vooral beïnvloed door Duitsland en Engeland. De eigen culturele producten konden rekenen op een mengeling van trots en minderwaardigheidsgevoel. Waar 'Undeutsch' in Duitsland een negatieve betekenis had, kreeg in Nederland 'on-Hollands' over het algemeen een positieve connotatie en ging 'Hollands' juist staan voor kneuterig, kortzichtig, niet over de grenzen heen kijkend. Korfbal is zo'n eigen product en slaagde er nooit in als internationale sport door te breken, ondanks verwoede pogingen hiertoe. In 1984 telde de Internationale Korfbal Federatie slechts dertien aangesloten landen. Dit staat in scherp contrast met de internationale federaties voor bijvoorbeeld het Duitse handbal (rond de 90 aangesloten landen), het Amerikaanse basketbal en het Engelse voetbal (beide meer dan 150).⁸ De ruim 100.000 korfballers in Nederland steken schril af bij de 3.000 Belgische en enkele honderden Duitse, Engelse en Franse korfballers. Wat

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

internationale verspreiding betreft, lijkt het Nederlandse korfbal dan ook meer op het Ierse *camogie* of het Oostenrijkse *Eischiessen* dan op handbal, basketbal of voetbal.

De mengeling van trots en minachting in eigen land voor wat als 'Hollands' te boek staat, kenmerkt ook het imago van korfbal. Critici gebruiken de aanduiding 'Hollands' als een symbool voor het veronderstelde kneuterige karakter van deze sport. Korfballiefhebbers stellen daar een ambivalente houding tegenover. Ze zijn trots op het product van eigen bodem. Een vooraanstaand korfbalbestuurder roemde het feit dat de ontwikkeling van deze Hollandse uitvinding tot een volwassen sport werd "bereikt zonder hulp van buiten onze landsgrenzen. De landgenoten zelf bereikten dit met eigen kracht, uit eigen visie" (Van Driel 1927: 20-21). Maar tegelijkertijd wordt alles in het werk gesteld de sport ook een internationaal karakter en aanzien te geven. Al voor er van enige substantiële verspreiding buiten de rijksgrenzen sprake was, werd Broekhuysen voorzitter van een internationale korfbalbond waarvan de Franse naam *Fédération Internationale de Korfbal* een internationaal imago moest stimuleren. Sindsdien hebben vele Nederlanders ("zendelingen" volgens de critici, "ambassadeurs" volgens de korballers) geprobeerd de korfbalsport in het buitenland van de grond te krijgen. Geen korfballer die zich tegen pogingen tot internationalisering verzet. Allen lijken het eens met de uitspraak van de vice-voorzitter van de (tegenwoordig Engelstalige) *International Korfbal Federation* dat "wanneer korfbal niet op de internationale toer gaat, het beperkt blijft tot een recreatief spelletje" (Bob de Bie, geciteerd in: Bogers en Troost 1984: 104).

De pogingen tot internationalisering, waarover verderop in dit artikel meer, worden met enige ironie door de media gevolgd: "In vele landen wordt er inmiddels een bal in een mandje gegooid. 'Korfbal' is de nieuwe naam voor de puur Hollandse sport", merkte onlangs een journalist niet zonder *dédain* op (*De Krant op Zondag*, 7 april 1990).

2. Grootsteeds/kleinburgerlijk

Eind negentiende eeuw zagen leerkrachten in de gymnastiek de opkomst van de Engelse sporten⁹ als een regelrechte bedreiging voor hun schoolvak. Toename van de lichaamsbeweging buiten school zou een deel van de zin van het vak wegnemen en hun toch al betrekkelijk lage sociale status verder aantasten. Het gevoel van bedreiging uitte zich in een heftig verweer tegen de Engelse sporten die in eerste instantie vooral door jongeren uit de gegoede burgerij werden beoefend. Voor de leerkrachten, die vormen van lichamelijke oefening binnen het schoolregime trachtten te brengen, was het een bron van ergernis dat jongere leerlingen van hogere komaf hun sportbeoefening buiten de scholen probeerden te organiseren en beoefenen. In dit conflict oriënteerden deze leerkrachten zich op de Duitse turnbeweging. Zij deelden de daar heersende mening dat de sportbeoefening een eenzijdige inspanning was met zowel zedelijk als lichamelijk nadelige gevolgen. Sport zonder toezicht leidde volgens hen tot overdrijving en tot verwaarlozing van school en toekomst. De Engelse sporten beschouwden zij als lichtzinnige, onnutte elite-activiteiten (Stokvis 1979: 71-75). Om de populariteit van de Engelse sporten, en in het bijzonder voetbal, een halt toe te roepen, propageerden zij verschillende alternatieven: eerst korfbal, later ook handbal en volleybal.

De geschiedenis van korfbal is dan ook in sterke mate gedomineerd door leerkrachten. Een

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

onderwijzer ontwikkelde de sport voor scholieren. Onderwijzers en leraren stimuleerden hun leerlingen tot beoefening en tot het oprichten van clubs. Leerkrachten verbreedden en bestuurden de sport. De leerlingen van de scholen waar Grasé en Broekhuysen onderwezen, vormden in 1902 de eerste korfbalclubs: D.E.V.¹⁰ en D.E.A.K. In de eerstvolgende jaren ontstonden nieuwe verenigingen uit ofwel leerlingen van middelbare scholen (bijvoorbeeld D.T.V., D.E.D.¹¹), ofwel onderwijzers en onderwijzeressen (bijvoorbeeld O.S.C.A., O.S.C.R. en D.I.O.S.).

Ook in bestuurlijk opzicht domineerden leerkrachten de korfbalsport. Lange tijd was Broekhuysen voorzitter van de al spoedig opgerichte Nederlandse Korfbal Bond. Na hem nam een andere onderwijzer, S.A. Wilson, de voorzittershamer over. En ook zijn opvolgers waren onderwijzers. Pas in 1959 kende de KNKB een voorzitter die niet uit het onderwijs afkomstig was.¹² De dominantie van onderwijzend personeel in het bestuur van regionale Bonden en clubs gaat echter onverminderd voort (Broers 1969: 84). Onder de actieve beoefenaars van korfbal bevinden zich eveneens nog altijd vele leerkrachten.¹³

Korfbal was, zoals Broekhuysen het zelf omschreef, vooral een alternatief voor de tegenstanders van voetbal, de "massa paedagogen, die in woord en geschrift tekeer gingen tegen dat 'schoppen tegen een bal'" (Broekhuysen 1927: 30). Binnen het Nederlands Gymnastiek Verbond bestond warme sympathie voor deze sport. Zo liet de voorzitter van dit Verbond zich buitengewoon waarderend uit over de grote waarde van korfbal "voor een goede alzijdige lichamelijke opvoeding" (Broekhuysen 1927: 21).

De aantrekkelijkheid van het korfbal lag voor hen onder meer in het opvoedkundige karakter dat deze sport kenmerkte. Omdat de sport bewust en door een klein groepje mensen uit de onderwijswereld was vormgegeven, konden zij diverse idealen in de beoefening van deze sport tot uitdrukking brengen. De regelgeving van korfbal kwam tot stand vanuit een moralistische, opvoedkundige visie. Dit betekende ten eerste dat lichamen contact werd verboden. In de eerste spelregels werd vermeld dat het gevaar geschopt te worden bij korfbal geheel is uitgesloten, "wat vele ouders ongetwijfeld op prijs zullen stellen" (Broekhuysen 1927: 8). De verdedigende speler mocht noch de bal noch de speler in balbezit aanraken. Na enkele jaren werd deze regel te streng bevonden. In 1909 werd de regel veranderd in een verbod "een tegenstander te belemmeren in het vrije gebruik van het lichaam" (Van Driel 1963: 70). Omdat de sport voor scholen werd ontwikkeld, diende het ten tweede voor een hele klas te beoefenen zijn. Dat vereiste een teamsport waaraan jongens en meisjes tegelijkertijd konden deelnemen.¹⁴ Om een gelijkwaardige uitgangspositie te bevorderen, werd hieraan de regel van de persoonlijke tegenstander toegevoegd. Volgens deze regel krijgt iedere speler een directe, persoonlijke tegenstander van gelijke sekse. De ontwerpers zagen hierin als bijkomend voordeel dat een speler niet verwachten kon dat een persoonlijke fout door een medespeler zou worden gecorrigeerd. Dit zou verantwoordelijkheidsbesef kweken en de wil tot zelfbeheersing stimuleren. Ten vierde dienden de regels samenspel af te dwingen. Het individualisme in de sport was de leerkrachten een doorn in het oog; degene die de sport beter beheerste moest niet in staat worden gesteld het spelverloop zo naar zich toe te trekken dat anderen buitengesloten werden. Lopen met de bal, ook het stuiten met de bal, werd verboden. De bal diende direct afgespeeld te worden. Hiermee hoopten de onderwijzers tevens de mogelijkheid van sterallures onder korfballers tegen te gaan. Als laatste ideaal kan de nadruk op veelzijdigheid worden genoemd. Het korfbalveld werd verdeeld in drie vakken.¹⁵ Spelers werd verboden tijdens het spel de vakgrenzen te overschrijden, maar verplicht om de twee doelpunten van vak te wisselen.

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

Op deze wijze probeerden de onderwijzers tegen te gaan dat één speler zich specialiseerde in één spelonderdeel. De korfballer werd verplicht zich te bekwamen in aanvallen, doorgeven en onderscheppen, en verdedigen. De spits, keeper, spelverdelers of Ausputzer werd zo uitgebannen. "Vakwisseling leidt tot voordelen. Stel dat een voortreffelijk aanvaller de gehele wedstrijd tot scoren in staat zou zijn gesteld (...) Daardoor kunnen sterallures bij die speler ontstaan en net als bij de verplichting tot samenspel wordt dit door de regel van vakwisseling voorkomen" (Bogers en Troost 1984: 63).

Het wekt geen verbazing dat de propaganda voor deze 'verantwoorde' sport in sterke mate door de nationale bonden voor lichamelijke opvoeding en gymnastiek werd gedragen. Het Nederlands Verbond voor Lichamelijke Opvoeding gaf van 1903 tot 1913 cursussen waarin de korfbalsport een belangrijke plaats had en die alleen toegankelijk waren voor onderwijzers en onderwijzeressen van het lager onderwijs, in het bijzonder onderwijzend personeel van het platteland (Van Driel 1963: 18). Dit stimuleerde de verspreiding van de sport buiten de westelijke steden enorm. Door het hele land richtten ex-cursisten korfbalclubs op of stimuleerden anderen hiertoe.

Tot begin jaren twintig domineerden de school- en leerkrachtenclubs het korfbal. De sport sloeg in het bijzonder aan bij leerlingen die afkomstig waren uit de kleine burgerij. Korfbal was één van de weinige sporten waarmee zij in schoolverband in aanraking kwamen. Bovendien was het naast voetbal vrijwel de enige teamsport die zij in georganiseerd wedstrijdverband konden beoefenen. Engelse teamsporten zoals hockey, cricket en rugby kenden door hun toelatingsregels, uitrustingsvoorschriften en tradities vrijwel onoverkomelijke sociale barrières. De Duitse en Amerikaanse teamsporten (handbal, volleybal en basketbal) hadden in die jaren in Nederland nog geen ingang gevonden.

Het milieu van de eerste korfballers wordt waarschijnlijk goed getypeerd door Wiering (1975: 16) die over zichzelf en zijn korfbalgezellen schrijft: "De tram? - welnee, daar dachten we niet aan; we hadden immers geen 7 1/2 cent en als we die hadden, zouden we het zonde gevonden hebben. (...) En toch hoorden we bij de burgerstand, weliswaar de 'gewone' en nog niet de 'gegoede' burgerstand, maar toch mijlen boven de arbeidersstand verheven, maar nog veel verder achter de 'rijke lui'. Hadden onze ouders dat geld niet? Jawel, maar zij moesten sparen. Zij waren kleine - en zelfs niet zo heel kleine - zelfstandigen (mijn vader had er eerst een soort vertegenwoordigersbaantje bij), die elke cent moesten omkeren".

In de jaren twintig nam de deelname van arbeiders aan verschillende sporten sterk toe, in het bijzonder voetbal, maar ook bijvoorbeeld gymnastiek, zwemmen en korfbal. De in 1926 opgericht Nederlandse Arbeiderssportbond (NASB) was sterk gekant tegen de nadruk op individualisme, recordstreven en 'sterkwekerij' in de burgerlijke sport en probeerde de arbeiders zoveel mogelijk buiten de 'burgerlijke sportbeweging' te organiseren. Sport was in de ogen van de NASB een middel tot opvoeding. Gezondheidsverbetering, bevordering van gemeenschapszin en deelname op massale schaal door zowel mannen als vrouwen werd boven prestatie- en competitie streven gesteld (Dona 1981). Gezien deze uitgangspunten was het niet meer dan logisch dat ook korfbal een belangrijke plaats in de NASB innam (zie tabel 1).

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

Tabel 1: Ledental van de meest beoefende sporten binnen de NASB

sport	mannen	vrouwen	totaal
gymnastiek	3573	3667	7230
zwemmen	1221	1181	2402
voetbal	1930	-	1930
korfbal	394	431	825
atletiek	476	314	790
handbal	368	247	615

Bron: Dona 1981: 31.

Binnen de NASB nam het aantal korfballers nooit een grote vlucht. De verschillen met het 'burgerlijke' korfbal waren gering. De Korfbalbond had gelijksoortige idealen en een sociaal-democraat als voorzitter (Dona 1981: 164). Bovendien trok de Korfbalbond al veel arbeiderskinderen door een bijzonder rekruteringsinstrument: de speeltuinclubs.

Het speeltuinwerk was een Amsterdams initiatief dat in dezelfde periode tot ontwikkeling kwam als de ABvLO en het korfbal. De Oosterspeeltuin was één van de eerste speeltuinen. Deze kwam in 1900 tot ontwikkeling op initiatief van Uilke Klaren, een arbeider uit de Amsterdamse volkswijk Wittenburg. Alhoewel deze speeltuinen aanvankelijk waren bedoeld voor jonge kinderen, trokken ze in toenemende mate ook wat oudere jeugd die geen genoegen nam met eenvoudige spelletjes, maar aan echte sporten wilde deelnemen (Wiering 1975: 16).

De ABvLO nam het instandhouden van de speeltuinen tot taak. De Bond zag in korfbal de meest geschikte sport voor de arbeidersjeugd, niet in de laatste plaats vanwege het opvoedende karakter ervan. Zo ontstond in 1917 op het Van Beuningenplein de korfbalclub Westerkwartier en in 1917 VOS (Vereniging Oosterspeeltuin) (Wiering 1975: 17). Vele andere speeltuinkorfbalverenigingen volgden: Swift, SVO, Sportief, Kattenburg, TDW, Distrik V, KVTO, Vesta, Amsterdam Zuid, De Wester, Het Oosten en Oriento (Wiering 1975: 18-20).

Ook uit bedrijfsverenigingen en de Nederlandse Arbeiders Sport Bond kwamen korfbaltwaalfallen onder arbeiders voort. Begin jaren twintig kende de Amsterdamse Korfbal Bond ongeveer twaalf van deze bedrijfsverenigingen. In Den Haag werd 'Prins van Leeuwen' gevormd door cursisten van een stenografie-cursus en was 'Die Haghe' de korfbalafdeling van de Haagse kantoorbedienden-sportvereniging. De Nederlandse Arbeiders Sport Bond bleef bij deze ontwikkeling niet achter en richtte een korfbalafdeling op waaruit verschillende verenigingen voortkwamen (Beukers 1977: 6).¹⁶ Niettemin bleef de groei van het aantal korfballende arbeiders vooral een Amsterdams verschijnsel.

In deze stad, hét korfbalcentrum van de eerste decennia van deze sport, groeide het aantal korfballende arbeiders vooral in het begin van de jaren dertig. Hierdoor daalde de sociale waarde van dit 'gezonken cultuurgoed', waardoor de interesse voor deze sport afnam bij mensen uit de gevestigde clubs en met een wat hogere komaf of betere opleiding. Deze sociale distinctie uitte zich

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

op soortgelijke wijze als bij voetbal, waar de belangstelling onder arbeiders in dezelfde tijd sterk toenam. Ten eerste werd het korfbal van voorheen verheerlijkt en het spel van korfballers uit de lagere milieus veroordeeld (vgl. Stokvis 1979: 59-60). De speeltuinverenigingen werd in de jaren twintig de veronderstelde spelverruwing in de schoenen geschoven (Wiering 1975: 22-32). Ten tweede verlegden jongeren die zich boven de arbeidersstand verheven voelden, hun belangstelling naar andere, meer prestigieuze sporten. Deze onderscheidingsdrang kwam vooral tot uiting op de HBS'en en gymnasia, waar de meeste korfballers van hogere komaf te vinden waren. De leerlingen op deze scholen verlegden hun belangstelling naar sporten als hockey en basketbal. Het aantal schoolclubs in Amsterdam daalde (van 10 in 1929 tot 7 in 1934) parallel aan de stijging van het aantal speeltuinclubs (14 in 1929 en 22 in 1934). Schoolclubs van jongeren uit de gegoede burgerij, zoals D.E.V., D.T.V., Nausikää en O.H.S., kregen te weinig nieuwe leden om te blijven bestaan (Wiering 1975: 53-54). Om het hoofd boven water te houden, fuseerden de eerste twee schoolclubs in 1930 tot de nog altijd als elitair omschreven vereniging De Twee Vijfjarigen (bijvoorbeeld door Troost en Bogers 1984: 25).

Korfbal ontwikkelde zich tot een op opvoeding en vorming gerichte sport, beoefend door leden van de kleine burgerij en arbeiders, en met onderwijzers als drijvende krachten. Nog in de jaren vijftig werd korfbal in Amsterdam in meerderheid beoefend door mensen met een betrekkelijk laag inkomen, net als voetbal, wandelen, volleybal en handbal en in scherp contrast met bijvoorbeeld hockey, zeilen, roeien en tennis (Rijsdorp, geciteerd in Pietersen 1961: 105). De sport werd bovendien al spoedig gezien als een meidensport; een sport waaraan alleen jongens deelnamen die in het voetbal (dat eveneens voor leden uit sociaal lagere milieus toegankelijk was) niet konden meekomen (Bogers en Troost, 1984: 22).

3. Mannelijk/vrouwelijk

In 1910 richtten mannelijke personeelsleden van een Twentse textiel fabriek een sportvereniging op onder de naam Rijtersbeek, vooral om de voetbalsport te beoefenen. In 1926 gaven enkele vrouwelijke supporters (en personeelsleden?) te kennen dat zij een damesvoetbalteam wilden formeren en zich bij de club wilden aansluiten. Het toenmalige bestuur dwarsboomde echter dit initiatief: het was van mening dat voetbal in het geheel geen sport was voor meisjes. Het advies was: "probeer het eens met korfbal" (Jubileumnummer korfbalvereniging Rijtersbeek 1926-1976). Daarop werden mannelijke kandidaten voor een korfbalteam gezocht en gevonden en deed een team van Rijtersbeek aan de korfbalcompetities mee.

Deze anekdote laat zien hoe mannen tegen korfbal aankeken. Voetbal was een mannensport, korfbal een vrouwensport, alhoewel aan deze laatste sport gewoonlijk evenveel mannen als vrouwen deelnemen. Weliswaar beoefenden vrouwen uit hogere sociale milieus ook bijvoorbeeld golf, hockey en tennis, maar aan dergelijke sporten hoefden de vrouwen van Rijtersbeek niet te denken. Van de overgebleven sporten hadden mannen er een aantal gemonopoliseerd, voetbal bovenal. Verschillende initiatieven van vrouwen om deze sport te gaan beoefenen werden in de kiem gesmoord. Wat restte waren sporten als gymnastiek, korfbal en zwemmen.

Dit gemengde karakter maakt van korfbal een unieke sport: op de *mixed doubles* bij tennis

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

na is er immers geen sport waar vrouwen en mannen gezamenlijk een team vormen. Toch profileren de korfballers hun sport pas recentelijk als een sport voor 'geëmancipeerde' mensen. Alhoewel zij nu de ontwikkeling van hun gemengde sport voorstellen als een gevolg van progressief, revolutionair denken dat een direct gevolg was van de opkomende vrouwenemancipatie in die tijd (Bogers en Troost 1984: 46 en 55), had het gemengde karakter aanvankelijk een louter pragmatische reden. Aan de Zweedse cursus waar de grondslag van het korfbal werd gelegd, namen zowel mannen als vrouwen deel. De cursisten dienden er dan ook naar te streven het 'gymnastisch balspel' een gemengd karakter te geven. Dit sloot bovendien aan bij de wensen van de onderwijskrachten die tijdens hun lichamelijke opvoedingslessen zowel met jongens als met meisjes te maken hadden en naar spelen en oefeningen zochten voor de hele klas of school (Van Driel 1963: 14).

Toen korfbal in Amsterdam verder werd ontwikkeld, was het niet automatisch gemengd, maar waarschijnlijk alleen wanneer dit zo uitkwam. Hierdoor was korfbal ook op jongens- en meisjesscholen van toepassing. Vooral dameswedstrijden staan in de eerste jaargangen van het officieel orgaan van de NKB veelvuldig vermeld. Pas na enige jaren werd melding gemaakt van "het nieuwe besluit dat op een wedstrijd de helft der spelers uit dames moet bestaan" (Bogers en Troost 1984: 39). De lichamelijke gezondheid van de vrouw werd een bron van toenemende zorg en "het bevorderen van de sport onder de vrouwelijke jeugd" werd gezien als "één van de meest in het oog springende voordeelen van korfbal" (W. Drees, geciteerd in: Broekhuysen 1927: 29).

Door het gemengde karakter stuitte korfbal in het zuiden van ons land op grote weerstand. De sport kon alleen onder katholiek vaandel worden beoefend door voor zowel mannen als vrouwen aparte organisaties op te richten. Voor mannen werd dit in de jaren twintig mogelijk met de vorming van de Rooms-Katholieke Nederlandsche Heeren Korfbalbond. De Nederlandse Dames Korfbal Bond met clubs in Noord Brabant en Limburg kwam pas vlak na de Tweede Wereldoorlog tot stand. Grote populariteit heeft korfbal in deze contreien nooit gekregen. Het niet-gemengde en Duitse handbal sloeg hier sterker aan. Behalve de sterkere Duitse invloeden in Zuidoost Nederland was ook de sterkere ondersteuning op de katholieke scholen hier debet aan.

Dat het samenspel tussen mannen en vrouwen ondanks de hiertoe ontworpen spelregels volstrekt niet gelijkwaardig was, was voor de onderwijzers vrijwel direct een bron van zorg: "Met het persoonlijk- en het samenspel der speelsters is het (...) in de meeste gevallen treurig gesteld, en dat is niet haar schuld, maar veeleer die der spelers. We hooren altijd spreken van het samenspel van twee heeren; twee dames worden om deze reden nooit genoemd. Dat vindt zijn reden hierin, dat tot dusverre de captain de dames naar goedvinden indeelt, en in 't algemeen ze te veel worden beschouwd als hulpbruggetjes in geval van nood; als een speler zijn partner bijvoorbeeld uitstekend gedekt ziet en dus de hulp van een dame *moet* invoeren" (Jan Godefroy, geciteerd in: Bogers en Troost 1984: 39).

De kledingsvoorschriften (lange rokken tot aan de enkels) maakten volwaardige deelname van vrouwen lange tijd vrijwel onmogelijk. Maar ook toen kortere rokken werden toegestaan (aanvankelijk onder de voorwaarde dat de blote benen niet werden getoond), bleven de korfbalsters als 'aangeefmachine' of 'paaldames' dienen: "zij gaven de ballen aan en vingden deze af terwijl de heren de schoten losten" (Bogers en Troost 1984: 28). Pietersen turfde tijdens de korfbalwedstrijd Nederland-België in 1958 gedurende drie maal vijf minuten 204 balcontacten van mannen tegenover 100 balcontacten van vrouwen. In het 60-jarig jubileumboek van de KNKB wordt dit

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

door Rijdsdorp verklaard vanuit het "meer *zorgend* motief in het vrouwelijke spelpatroon en (...) meer *penetrerend* motief in het mannelijke". Die motieven doen volgens de schrijver ook recht aan de betekenis van het gemengde spel, "met behoud en erkenning van elks eigen kwaliteit en volwaardigheid" (Van Driel 1963: 42).

Onlangs bleek uit een studie van Crum dat er in deze ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in korfbalteams weinig verandering is opgetreden: mannen ondernemen in wedstrijden veel meer doelpogingen dan vrouwen, zonder dat hieraan tactische principes ten grondslag liggen. Deze mannelijke dominantie manifesteert zich ook in bestuurlijke zin. Ondanks een geringe meerderheid van vrouwelijke leden kent 96% van de korfbalclubs een mannelijke voorzitter. Vrouwen daarentegen nemen met 61% traditioneel een meerderheid in de clubsecretariaten in (Crum 1988: 236-237). De samenstelling van het bondsbestuur van de Haagse Korfbalbond illustreert dit verder. In de periode 1919-1969 kende deze Bond geen vrouwelijke voorzitter, vicevoorzitter of competitieleider. Vier jaar was er een vrouwelijke secretaris en zeventien jaar een vrouwelijke penningmeester.

De 'revolutionaire, op emancipatie gerichte korfbalsport' is dan ook een geconstrueerde culturele identiteit die voorstanders van de korfbalsport zich graag aanmeten. Zij zagen de betekenis van korfbal als enige gemengde sport veranderen naarmate het maatschappelijk ideaal van een gelijke verhouding tussen mannen en vrouwen groeide (vgl. Ewing 1990).¹⁷ Verwijten dat het om een *softe* sport gaat, worden nu gepareerd met het wapen van de emancipatie.¹⁸

Toch zijn korfbalsters er nooit in geslaagd hun sport ook werkelijk het imago 'geëmancipeerd' en 'modern' te geven. Het hedendaagse beeld van korfbal is veeleer dat van de typische gezinssport. Korfbalhuwelijken komen in vele clubs meermalen voor. Gehuwden nemen hun eventuele kinderen al snel mee en gaan zelf betrekkelijk lang met de sport door (Broers 1969: 32). De grootste ledenwinst halen de clubs uit families die al lid zijn of het vroeger waren (Bogers en Troost 1984: 4). De talloze nevenactiviteiten bij korfbalverenigingen accentueren dit beeld van 'de burgerlijke gezinssport'. De jeugdkampen, disco-avonden, klaverjas-competities, barbecue- of fondue-avonden en 'tien'-toernooien zijn evenementen die iedere korfballer kent. Clubs roepen voor de organisatie van deze evenementen veelal speciale commissies in het leven (Bogers en Troost 1984: 14).

4. Modern/ouderwets

In zijn bijdrage aan het jubileumnummer van de 60-jarige korfbalbond noemt J. Cottaar, voorzitter van de Nederlandse Sport Pers, korfbal een sport "waar de moderne luxe van de sport niet is doorgedrongen". Behoedzaam formulerend beschrijft hij zijn visie op de korfbalsport en uit hij zijn bewondering voor de "atmosfeer in het milieu waar men op minder grote voet leeft, alles zelf doet, veel voor anderen over heeft en dan niet over offers wil praten" (Van Driel 1963: 80). Daarmee raakte Cottaar een andere gevoelige snaar van het imago van korfbal, gespannen tussen de polen modern en ouderwets.

Deze associatie met het traditionele werd versterkt doordat het beeld is ontstaan dat korfbal een sport is die overheersend in plattelandgebieden voorkomt. De oorzaak daarvan is dat relatief gezien in Friesland en Drenthe de meeste korfbalsters te vinden zijn. Toch is korfbal tot ver na de

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

Tweede Wereldoorlog vooral een westerse, stadse sport gebleven (zie tabel 1). Behalve uit de absolute cijfers blijkt dit ook uit de plaatsen van herkomst van de nationale veldkampioenen. De meeste kwamen uit Amsterdam (44x), Den Haag (8x), Dordrecht (6x), Leiden (4x) en Papendrecht (4x). Pas in 1982 werd de eerste niet-westelijke club Nederlands veldkorfbalkampioen: DOS '46 uit het Drentse Nijeveen.

Tabel 1: Regionale verspreiding van korfbalclubs en leden

Prov.	1963			1983		
	leden	%	leden per 1.000 inw.	clubs	%	clubs per 100.000 inw.
Gr.	1455	3,81%	4,7	25	4,31%	4,7
Fr.	5575	14,59%	17,8	92	15,86%	16,7
Dr.	2352	6,16%	11,3	43	7,41%	10,7
Over.	2439	6,38%	4,5	35	6,03%	3,7
Geld.	2410	6,31%	2,8	58	10,00%	3,6
Utr.	1850	4,84%	4,1	43	7,41%	5,1
NH.	8008	20,96%	5,9	75	12,93%	3,1
ZH.	9115	23,86%	5,1	134	23,10%	4,4
Zee.	2465	6,45%	13,4	23	3,97%	7,2
NB.	2081	5,45%	2,1	40	6,90%	2,2
Limb.	450	1,18%	0,8	12	2,07%	1,2
Totaal	38200			580		

Bron: NSF 1963 en Bogers en Troost 1984.

In Cottaars karakterisering van de korfbalsfeer zit een ambivalentie die ook de reacties van de korfballers kenmerkt. Het gebrek aan moderniteit die de sport zou karakteriseren wordt zowel positief als negatief uitgelegd. In de geschiedenis van de korfbalsport komt dit zowel tot uiting in de druk tot aanpassing aan het moderne als in kritiek hierop en vermijding hiervan.¹⁹ Voortdurend werd gezocht naar de oorzaken van het ouderwetse imago en naar de wenselijkheid en mogelijkheid hierin verandering te brengen.

De geringe mogelijkheid tot individualistisch gedrag is volgens korfballers een eerste oorzaak. Bevorderd door de media zouden in de moderne cultuur persoonlijke prestaties overgewaardeerd worden, terwijl korfbal nu juist gericht is op samenspel. Ten gevolge van deze eigenschap van korfbal zouden aansprekende namen van topkorfballers ontbreken en zou de aantrekkingskracht op de moderne jeugd gering zijn. Verschillende bestuurders die zich zorgen

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

maakten over de afname van het aantal jeugdige korfballers in de grote steden achtten het "inderdaad niet onwaarschijnlijk, dat een deel van de sportjeugd wegens het ontbreken van voldoende mogelijkheden om de persoonlijke eierzucht te bevredigen, zich van onze sport afwendt" (Van Driel 1963: 87). Maar tegelijkertijd zagen de korfballers dit kenmerk als het aantrekkelijke van korfbal. "Overigens is het zeker een van de positieve factoren van korfbal dat in het ik-tijdperk, waarin wij nu leven, er een sport bestaat, die samenwerking en dus rekening houden met de andere spelers van de ploeg voorschrijft" (Bogers en Troost 1984: 63). Zoals ik al eerder ter sprake heb gebracht, geldt hetzelfde voor het gebrek aan specialisatie dat korfbal kenmerkt. Aan de verplichtingen tot vakwisseling en samenspel kennen korfballers een positieve betekenis toe. Ze zouden enkele uitwassen van de moderne sport, sterallures en een eenzijdig spelverloop, tegengaan.

Op dezelfde wijze is gereageerd op een tweede mogelijke oorzaak: het gebrek aan professionalisering en specialisering. Van specialisatie, wedstrijdgerichtheid, prestatiestreven en recordjacht moest men in de gymnastiek-beweging en onderwijswereld niets hebben. Hier stelde men oefening, demonstratie, gezondheid en genoeg voorop. Professionalisering en specialisering zouden het korfbal laten afzakken naar "een soort bedrijf, waar aan de ingangspoort de jeugd wordt verzameld om dan via een lopende-band-systeem door allerlei deskundigen te worden bewerkt tot modelkorfballers, die feilloos een bal in de mand kunnen schieten" (Van Driel 1963: 88).

Fundamenteel is de korfbalsport nooit gewijzigd. Maar terwijl de korfballers enerzijds juist datgene cultiveerden wat hen werd verweten, trachtten ze anderzijds de verschillen in moderniteit met andere sporten weg te nemen. De introductie en nadrukkelijke profilering van het zaalkorfbal, de recentelijke afschaffing van het middenvak bij het veldkorfbal, de ontwikkeling van de 'Ahoy-finales' en de hardnekkige pogingen tot internationalisering zijn hier de meest aansprekende voorbeelden van.

Zaalkorfbal werd pas geïntroduceerd in 1952 tijdens het 25-jarig bestaan van de Haagse Stichting voor Lichamelijke Opvoeding. De 'indoor'-vorm vereiste een aantal spelregelwijzigingen, vooral een verandering van drie naar twee vakken. Vanwege deze verkleining van de speeloppervlakte werd de 'indoor'-variant aanvankelijk micro-korfbal genoemd, maar niet iedereen was hier gelukkig mee. De reactie op deze term getuigt weer van het minderwaardigheidsgevoel dat korfballers naast hun trots ten aanzien van hun sport ten toon spreiden. "Waarom dit microkorfbal gedoopt is, weet ik niet, of het moest weer de lust zijn ons 'klein' te houden en vooral niet te pretenderen dat wij hiermee iets gelijkwaardigs aan zaalhandbal en basketball brengen" (Wiering 1975: 83).

De afschaffing van het middenvak had een direct effect op het aanzien van zaalkorfbal: de sport maakte een snellere, modernere indruk en werd waarschijnlijk ook telegenieker. Hoe dan ook, in de loop der tijd verschoof de aandacht van media en publiek (zowel televisie, radio als kranten) vrijwel geheel van veld- naar zaalkorfbal. Deze aandacht gaat tegenwoordig vooral uit naar de jaarlijkse competitiefinales. Het Koninklijk Nederlands Korfbal Verbond probeert deze finales op spectaculaire wijze vorm te geven in één van de grote sporthallen van Nederland, veelal 'Ahoy'. Met een uitverkochte zaal, de uitroeping van de korfballer en korfbalster van het jaar, de aanwezigheid van muziekkorpsen en radio en televisie, lijkt men te

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

slagen in deze doelbewuste poging om de sport een moderner aanzien te geven: "Deetos veroverd zaaltitel in modern en oer-Hollands sportspektakel. Ook het korfbal gaat met zijn tijd mee" luidde de kop van het verslag in *De Volkskrant* tijdens de meest recente finale (17 maart 1991).

Opmerkelijk was dat de revolutionaire afschaffing van het middenvak in het zaalkorfbal weinig problemen opleverde. In de buitenvariant was het middenvak een vrijwel onaantastbaar symbool van korfbal geweest, in het bijzonder van de nadruk op samenspel en veelzijdigheid. Het succes van het zaalkorfbal verhevigde echter de discussie over het nut ervan. "Als Broekhuysen vandaag korfbal had uitgevonden, was er geen middenvak geweest. Dat past nu niet meer; het doel van sport is doelpunten maken. Wat moet je met zo'n middenvak?"²⁰ Onder dergelijke druk tot aanpassing bleek het middenvak onhoudbaar. De recentelijke afschaffing zorgde evenwel voor grote polarisatie binnen de korfbalwereld.

Internationalisering was een ander wondermiddel dat werd aangegrepen. "Ik denk dat wanneer korfbal niet op de internationale toer gaat, het beperkt blijft tot een recreatief spelletje. (...) Zodra je op de televisie komt, weten mensen wat korfbal is. Je moet op de tv komen en om daarop te komen, moet je internationaal bezig zijn. Lukt dat niet, dan zullen op den duur steeds minder jongeren geïnteresseerd zijn in korfbal", stelde Bob de Bie, vice-voorzitter van de IKF (geciteerd in: Bogers en Troost 1984: 104). Pogingen om het korfbal in andere landen ingang te doen vinden dateren al van de jaren twintig: er werden demonstraties gegeven in vele landen; verschillende in het buitenland woonachtige of werkzame Nederlanders trachtten het korfbal aldaar van de grond te krijgen; Adri Zwaansdijk, de bondscoach van de Nederlandse ploeg kreeg bij zijn afscheid in 1978 een wereldreis aangeboden met als opdracht als korfbalambassadeur door de wereld te trekken; maar erg vlotten wilde het niet. In 1969 waren nog slechts vier landen bij de Internationale Korfbal Federatie aangesloten, in 1984 waren dit er dertien.²¹ Pas de laatste jaren stijgt het aantal aangesloten landen opzienbarend, al is het aantal beoefenaars in de verschillende landen uiterst gering. Een Olympische Sport, het teken van acceptatie in de internationale sportwereld, is het nog lang niet.

Conclusie

Over de betekenis van korfbal wordt getwist. Liefhebbers en critici kennen, reagerend op elkaar, op selectieve wijze een verschillende en soms tegengestelde sociale waarde aan korfbal toe. De invloed van beide groeperingen op de ontwikkeling van het imago van korfbal is echter ongelijk. Onder een breed publiek is deze sport voorwerp van spot. Het ziet korfbal als een kneuterige, kleinburgerlijke, truttige en ouderwetse sport.

Dit problematische imago is niet te begrijpen als alleen de intrinsieke, technische kenmerken van sporten worden vergeleken. Ten eerste is het, zoals ik in dit artikel heb laten zien, van essentieel belang de sociale, relationele kenmerken van sporten hierbij te betrekken. Ten tweede zijn zowel de intrinsieke, technische als de sociale, relationele kenmerken van sporten sociale producten: mensen met bepaalde sociale achtergronden en bedoelingen geven sporten vorm. Deze kenmerken veranderen bovendien met veranderingen in de sociale

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

achtergrond van de betrokkenen. Het imago van het tennis dat werd gespeeld in besloten clubs, in witte kledij en met een geringe plaats voor het toptennis, is een geheel andere dan die van het tennis in de sporthal, in gekleurde Bermuda-shorts en met een veel prominenter positie van het gecommmercialiseerde en sterk competitieve toptennis. Mensen kennen aan sporten geen intrinsieke waarde *pur sang* toe, maar een relatieve sociale waarde (vgl. Bourdieu 1988).

De technische en sociale kenmerken van korfbal hebben een gemeenschappelijke voedingsbodem. Ze zijn door mensen met een bepaalde bedoeling en achtergrond ontwikkeld. Korfbal is een sport die van de dominante sportcultuur afwijkt en tegemoet komt aan de idealen en culturele identiteit van een bijzondere groepering. In de ontwikkeling en verbreiding van korfbal speelden leerkrachten in het onderwijs een vooraanstaande rol. Zij verzetten zich tegen de aan populariteit winnende Engelse sporten die een bedreiging vormden voor hun schoolvak. In korfbal zagen zij voor deze sporten een verantwoord alternatief. Doordat korfbal door een betrekkelijk gering aantal mensen uit de onderwijswereld werd ontworpen en gepropageerd, drukte het verschillende van hun idealen uit. De sport liet zeer weinig lichamelijk contact toe, was door het gemengde karakter te beoefenen door de hele klas, en zou verantwoordelijkheidsbesef, zelfbeheersing en veelzijdigheid bevorderen en individualisme en sterallures tegengaan.

Vergeleken met verschillende andere sporten kende korfbal vanaf het begin een lage status. Het had als Hollandse sport niet de uitstraling van sporten die uit de meest prestigieuze landen afkomstig waren. Het week af van de dominante mannelijke sportcultuur waardoor het beeld ontstond dat het bedoeld was voor meisjes en voor jongens die in het voetbal niet konden meekomen of het te ruw vonden. Door de geringe internationalisering, professionalisering en specialisering werd korfbal bovendien als minder modern gezien.

De verbreiding van korfbal is in belangrijke mate het werk van onderwijzers en leraren en de organisaties waaraan zij waren verbonden. Allereerst vond het ingang op de middelbare scholen en leden van de kleine burgerij. Later, vooral via het speeltuinwerk, ook onder beter gesitueerde arbeiders. Voor ouderen en leerlingen van hogere komaf kreeg korfbal hierdoor een lage sociale waarde waardoor beoefening van deze sport niet voor de hand lag. Groepsbinding is niet in de laatste plaats een symbolisch feit. Lidmaatschap van een korfbalvereniging betekent lid worden van een groep met een bepaalde geschiedenis waaraan je je als nieuw lid nauwelijks kunt onttrekken. Het plaatst je sociaal. Je wordt deel van een sociale wereld met een gedeelde ervaring en een eigen vocabulaire (Strauss 1977: 153-168). Daarvan gaan bepaalde kansen en dwangen, mogelijkheden en verplichtingen uit.

Vanwege hun betrekkelijk lage status vormen korfballers in de sportwereld een gedomineerde groepering. Zij nemen ten aanzien van de dominerende sportcultuur een tweeslachtige houding aan die goed kan worden getypeerd als een drang en dwang tot nivellering en cultivering.²² Aan de ene kant willen zij de verschillen verkleinen door de meest prestigieuze eigenschappen van de dominante sportcultuur over te nemen. Maar omdat zij daarmee de machtsverhoudingen bekrachtigen, neigen zij aan de andere kant ertoe zich juist hiertegen te verzetten en hun heil te zoeken in het cultiveren van hetgeen de eigen groep samenbindt. Tussen beide houdingen bestaat een spanning, maar beide komen voort uit dezelfde wens tot maatschappelijke versterking (vgl. Goudsblom 1988).

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

Deze ambivalente houding is bij korfbal liefhebbers dikwijls aan te treffen. Aan de ene kant zijn zij trots op korfbal als Hollandse sport, appreciëren zij het opvoedende en gemengde karakter ervan en waarderen zij de kritiek op wat als de uitwassen van de moderne sport wordt gezien. Aan de andere kant zijn diezelfde aspecten van korfbal punten van kritiek en aanpassing en stellen zij alles in het werk om hun sport een internationaler, robuuster, krachtiger, moderner aanzien te geven.

Zoals gebruikelijk reageren de dominante groeperingen met de nodige scepsis en ironie op dergelijke pogingen tot toenadering. Deze nivelleren immers de verschillen waaraan zij hun superioriteitsgevoelens ontleen. Deels bewust dragen zij door hun reacties bij tot de reproductie van het negatieve beeld van deze sport. Het problematische imago van korfbal krijgt hierdoor iets hardnekkigs.

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

Literatuur:

- Baker, Deborah, 'Social Identity in the Transition to Motherhood', in: S. Skevington en D. Baker (eds.) *The Social Identity of Women*, Londen: Sage, 1989, pp. 84-105.
- Beukers, Jan jr., *1927-1977, 50 jaar Hou Stand, Haagse korfbalclub*, Den Haag, 1977.
- Bogers, Netty en Fred Troost, *Holland korfbal*, Amsterdam/Brussel: Elsevier, 1984.
- Bottenburg, Maarten van, 'The Differential Popularization of Sports in Continental Europe', Congrespapier voor de 1991 American Sociological Association Annual Meeting, Cincinnati, 1991.
- Bourdieu, Pierre, 'Program for a Sociology of Sport', in: *Sociology of Sport Journal*, 5, 1988, pp. 153-161.
- Broekhuysen, Nico, *Het korfbalspel. Zijn ontwikkeling en betekenis - en hoe het gespeeld wordt*, Amsterdam: Kosmos, 1927.
- Broers, Hans, *Korfbal*, Deventer: Kluwer, 1969.
- Crum, Bart, 'A Critical Analysis of Korfbal as a 'Non-Sexist Sport'', in: *International Review for the Sociology of Sport*, 23, 1988, pp. 233-241.
- Dona, Hans, *Sport en socialisme. De geschiedenis van de Nederlandse Arbeiderssportbond 1926-1941*, Amsterdam: Van Gennep, 1981.
- Driel, J. van, J. Cats, R. de Bruyn Prince en H. Scheepbouwer, *60 jaar korfbal*, KNKB, 1963.
- Elias, Norbert, *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoekingen*, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1982 (1939).
- Ewing, Katherine P., 'The Illusion of Wholeness: Culture, Self, and the Experience of Inconsistency', in: *Ethos*, vol. 18, no. 3, 1990, pp. 251-279.
- Goudsblom, Johan, 'Hoog en laag in sociologie en samenleving', in: *Taal en sociale werkelijkheid. Sociologische stukken*, Amsterdam: Meulenhof, 1988, pp. 91-103.
- Grasé, J.C.G., 'School en sport', in: *De Gids*, jrg. 65, nr. 3, 1901, pp. 518-538.
- John, Hans-Georg (red.), *Vom Verein zum Verband. Die Gründerzeit des Sports in Deutschland*. Clausthal-Zellerfeld: Deutsche Vereinigung des Sports in Deutschland, DVS-Protokolle, nr. 27, 1986.
- Koops, M. en W.G. den Hartigh, *Korfbal*, Zeist: Dijkstra, 1969.
- Ley, R. van der, *Korfbal*, Rotterdam: D. Van Sijn en Zonen, 1961.
- Naismith, James, *Basketball's Origins. Creative Problem Solving in the Gilded Age*, vernieuwde uitgave van James Naismith, *Basketball: it's Origins and Development*, 1941, Cambridge: Bear Publications, 1976.
- Nederlandse Sport Federatie, *Cijfers van het georganiseerde sportleven in Nederland*, Den Haag: NSF, 1963.
- Pietersen, Lieuwe, *Sociologie van de sport. Afspiegeling en reactie*, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1961.
- Ritterbach, Jürgen, *Die Geschichte des Basketballs in Deutschland von den Anfängen bis 1945*, Diplomarbeit Deutsche Sporthochschule Köln, 1988.
- Stokvis, Ruud, *Strijd over sport. Organisatorische en ideologische ontwikkelingen*, Deventer: Van Loghum Slaterus, 1979.

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

Stokvis, Ruud, *De sportwereld. Een sociologische inleiding*, Alphen a/d Rijn, Brussel: Samson, 1989.

Strauss, Anselm L., *Mirrors and Masks. The Search for Identity*, London: Martin Robertson, 1977.

Thape, Tom, *1919-1969, 50 jaar Haagse Korfbalbond*, Den Haag, 1969.

Vincenten, T. en F. van Boekel, *Dameskorfbal. Hartstikke fijn*, brochure van de Nederlandse Dameskorfbalbond, Nuenen, 1984.

Wiering, H., *Een tijd, een sport, een leven*, Amsterdam, 1975.

1926-1976, 50 jaar Korfbalvereniging Rijtersbeek, Enschede, 1976.

Noten

¹ Graag bedank ik Ruud Stokvis en Willy Jansen, Geertje van Os en de overige leden van de werkgroep 'Culturele identiteit' voor hun commentaar op eerdere versies van dit artikel.

² Mart Smeets over korfbal, in: *Trouw*, 11 april 1991.

³ Zie bijvoorbeeld Koops en Den Hartigh 1969.

⁴ Vergelijk Strauss 1977, 49: "Classifications are not 'in' the object; an object gets classified from some perspective. The same object will be differently classified from different perspectives; and categories into which it can be placed are inexhaustible". Zie ook Bourdieu 1988: 153-161.

⁵ Ik maak hierbij vooral gebruik van gedenkboeken, propaganda-materiaal en sociaal-historische verslagen. Over het algemeen zijn deze geschreven door vooraanstaande mensen in de korfbalwereld. In vrijwel alle gevallen hebben zij zelf deze sport beoefend en van nabij gekend. Zij verschillen echter van de gemiddelde leden door hun bestuursactiviteiten en de langdurige en intensieve betrokkenheid bij deze sport.

⁶ Deze tegenstellingen kwamen al naar voren in de bewoordingen en beelden die de critici van korfbal in bovenstaande citaten gebruikten. Ook in de verschillende krantenverslagen van het wereldkampioenschap korfbal dat dit jaar in Antwerpen werd gehouden, keerden dergelijke karakterisering terug. *De Krant op Zondag* van 7 april 1991 sprak bijvoorbeeld van een "puur Hollandse sport", "een bal in een mandje" gooien, "een oudhollandse familietraditie" en "een sfeer van 'ons kent ons'".

⁷ De meest uitvoerige beschrijving van de vroege ontwikkeling van basketbal in de Verenigde Staten is nog altijd het relaas van de uitvinder zelf (Naismith 1976, oorspr. 1941).

⁸ Bij schaatsen werden de Engelse wedstrijdregels en organisatievormen overgenomen. In deze vorm groeide het uit tot een massaal beoefende wedstrijd sport. De in Nederland nooit in dezelfde mate georganiseerde en gestandaardiseerde inheemse wedstrijdvariant, het zogenaamde korte-baan schaatsen, groeide nooit uit boven een regionale en meer incidentele beoefening.

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

⁹ In het bijzonder atletiek, cricket, hockey, golf, roeien, rugby, tennis en voetbal.

¹⁰ De Eerste Vijfjarige (verwijzend naar de Amsterdamse HBS).

¹¹ Respectievelijk De Tweede Vijfjarige en De Eerste Driejarige.

¹² Het zal niet verbazen dat het bondsbestuur lange tijd gevestigd was in het huis van secretaris Versluys, een onderwijzer.

¹³ Zo zaten in het twaalfstal van Ons Eibernest, dat het topkorfbal begin jaren zeventig domineerde, veel leraren lichamelijke opvoeding of mensen die daarvoor een opleiding volgden (Bogers en Troost 1984: 31).

¹⁴ Broekhuysen was docent aan één van de zogenaamde schoolverenigingen. Deze scholen werden door rijke burgers gesticht en zonder enige overheidssubsidie geëxploiteerd. Daardoor konden deze scholen een betrekkelijk onafhankelijke koers varen. Dit uitte zich in de samenstelling van de klassen, de invoering van nieuwe of de vernieuwing van bestaande vakken en de buitenlandse bijscholing voor docenten (Bogers en Troost 1984: 35).

¹⁵ Vermoedelijk werd de indeling van het speelveld in drie vakken ontleend aan een Amerikaanse vorm van vrouwenbasketbal (Van der Ley 1961: 1, Bogers en Troost 1984: 36-37 en John 1986: 108).

¹⁶ Onder meer Toorts, Ontwikkeling, Voorwaarts en P.A.L.V.U. (Proletariërs Aller Landen Verenigt U).

¹⁷ Parallel aan deze ontwikkeling heeft ook de Nederlandse Dames Korfbal Bond het dameskorfbal herwaardeerd. Tegenwoordig wordt het omschreven als "een sport met een eigen karakter. De technieken zijn gelijk aan de technieken van het gemengde korfbal, maar op tactisch gebied kent dameskorfbal meer mogelijkheden tot variatie. Het spel wordt ruimer gespeeld, dames vervullen meer dan bij het gemengde korfbal een aanvallende of een leidende functie. Dames zijn niet ondergeschikt aan heren, ze worden niet mee getrokken in het tempo dat de heren hen opleggen. Nee, ze bepalen zelf hoe snel ze het spel spelen" (Vincenten en Van Oekel 1984: 3).

¹⁸ Uit een recente enquête bleek dat korfballers vergeleken met handballers en basketballers minder vaak van mening zijn dat mannen in hun sport domineren. De mannelijke korfballers bleken in hun antwoorden echter tegelijkertijd sterker dan mannelijke handballers en basketballers geneigd om hun mannelijkheid te benadrukken, wellicht uit reactie op het *softe* imago van hun sport (Crum 1988: 237-239).

¹⁹ Zo signaleerde een korfballer in de jaren zestig verwijten "dat wij eigenlijk een groep ouderwetse idealisten zijn, die niet begrijpen, dat onze sport niet voldoende aansluit op de verlangens van de moderne jeugd en dat er dus maatregelen moeten worden genomen, die ons contact met de jongelui kunnen verbeteren" (Van Driel 1963: 86).

²⁰ Vice-voorzitter van de KNKV in een interview in *Nederlands Korfbalblad*, 1983.

²¹ Nederland, België, Duitsland, Engeland, Spanje, Luxemburg, Papua Nieuw Guinea, Australië, India, Verenigde Staten, Aruba, Frankrijk, Suriname. In dat jaar hadden Israël, Brazilië en Venezuela een

Bottenburg, Maarten van (1992). 'Als 'n man met een baard op 'n bokkewagen. Het problematische imago van korfbal', in: *Vrije Tijd en Samenleving*, nr. 1, (herdrukt in: *Tweede Jaarboek Postdoctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap*, Amsterdam: Thesis, 1992, pp. 9-25).

erkend comité dat aansluiting nastreefde; in Indonesië, Curaçao en Bonaire liep een korfbalcompetitie. Ook bestonden er contacten met korfbalers in Canada, Tunesië, Denemarken, Oostenrijk en Portugal (Bogers en Troost 1984: 91).

²² Deze typering van de tweeslachtige houding van gedomineerde groepen (of: van maatschappelijke onderlagen) is een uitbreiding van wat Elias de tweeslachtige houding van de bovenlaag heeft genoemd. 'Nivelleringsdrang' en 'cultiveringsdrang' kunnen in dit verband worden geplaatst tegenover 'beschavingsdrang' en 'distinctiedrang'. Bij zowel de maatschappelijke onderlaag als de bovenlaag gaat het om een drang en dwang tot toenadering en onderscheiding (vgl. Elias 1982: 260-267 en 311-329).